

**СВАТБЕНИТЕ ПЕСНИ НА БЪЛГАРИТЕ ОТ ОБЛАСТТА
ГОЛО БЪРДО, АЛБАНИЯ И ТЕХНИТЕ ДИАЛЕКТНИ ВАРИАНТИ**

Веселка Тончева

*(Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей
– БАН)*

**THE WEDDING SONG OF THE BULGARIANS FROM
GOLOBORDA REGION, ALBANIA, AND ITS DIALECT VARIANTS**

Veselka Toncheva

*(Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic
Museum – BAS)*

This paper compares textual and musical variants of wedding songs from Golloborda Region, Albania, which are known and popular in the territory of Bulgaria and Republic of Macedonia. Golloborda is a Bulgarian populated region that remained in the territory of Republic of Albania when it became an independent state (1912–1913), but the defined state borders do not change its dialectical unity with Pirin, Vardar, and Aegean Macedonia.

Variants of "Gollobordian" songs exist in territories located to the east of Albania in the ritual female song repertoire, as an older stratum. The relation is at the typological level – certain types of songs are presented at key moments of the ritual and there is propinquity in textual and musical content.

Настоящият текст ще представи и сравни издирени текстови и музикални варианти на сватбени песенни образци¹ от областта Голо Бърдо, които са познати и разпространени на територията на България и днешната Република Македония. Основание за този избор е фактът, че Голо Бърдо е български регион, останал на територията на Република Албания при нейното формиране като независима държава, но очертаните държавни граници не променят диалектното му единство с Пиринска, Вардарска и Егейска Македония.

Накратко за Голо Бърдо: При обявяването на Албания за независима държава през 1912 г. по време на Балканските войни, а след това и като резултат от посланическата конференция на Великите сили в Лондон през 1913 г. се стига до установянето на нова гранична линия, която „откъсва“ областта Голо Бърдо и я „оставя“ на албанска територия (Елдъров 2000: 5). Окончателните граници на Албания са начертани на 17 декември 1913 г. от международната дипломатическа конференция във Флоренция (Елдъров 2000: 9). В различните източници информацията за точния брой и състав на селищата, попаднали на албанска територия, се разминава. Според някои автори, българските села в Източна Албания са 21, а 6 (с вариант 2) остават на територията на западната част на днешната Република Македония (Вж. Миланов 2001: 17-18).

Преди създаването на т. нар Първа Югославия (Кралство на сърби, хървати и словенци) през 1918 г. Голо Бърдо е възприеман само и единствено като български регион (разделен между Албания и в Кралство СХК). В българската литература до Първата световна война се наблюдава траен интерес към българите от Голо Бърдо, а във времето до Втората световна война контактът на България с това население е сравнително активен (дипломатическите отношения на България и Албания датират от 1914 г.). След 1944 г. обаче, с установяване на режима на Е. Ходжа и със затварянето на

¹ Текстът има по-скоро справочен характер.

границите, се прекъсват и връзките на България с тази общност и информация за нея почти липсва. Общественият и научен интерес се възроди след демократичните промени у нас и в Албания (1989–1991 г.).

Поради историко-географската си позиция и поради диалектните особености на региона, Голо Бърдо е „загърбило“ запада и е „обърнато“ на изток – това може да се проследи в категоричното отсъствие на влияние на албанската традиционна култура и албанските музикални традиции върху фолклора на тази общност. Руският автор Русаков дава конкретен пример за това, че нерядко жителите на албанското село Борово/Борова отричат принадлежността на селото си към областта Голо Бърдо и причината за това е албаноезичието. Важно заключение, до което стига авторът е, че албаноезичните села заемат на територията на Голо Бърдо крайно, периферно положение. При това особено концентрирано са разположени в западния и югозападния дял на областта (Русаков 2013: 218). Това наблюдение е важно в плана на разглеждането на Голо Бърдо като „загърбило“ запада (в случая конкретизиран чрез държавата Албания, на чиято територия областта остава преди малко над 100 години), както и по отношение на разполагането му в „координатната система“ запад-изток по „оста“ Албания – Македония – България.

Наличието на варианти на „голубърдските“ песни на изток от Албания се наблюдава в обредния женски песенен репертоар, разглеждан като по-стар пласт, като в това отношение родството е преди всичко на типологическо ниво – определени типове песни присъстват в ключови моменти от обряда. Вариантността в по-широк ареал (в източна посока) е характерна за извънобредните песни, където силно присъстват песни от по-късен пласт, от т. нар. градско-селски тип. В случая обект на изследователски интерес са обредните песни, изпълнявани в сватбения ритуал, който в областта Голо Бърдо е сред особено съхранените и жизнени обреди от семейния цикъл. Издирването на вариантите на тези сватбени песни е осъществено в сборници, публикации и песенни сборки от Югозападна и Средна Западна България (с разширение към Северозападна България и Самоковско), както и от различни региони на Република Македония.

Музиката в сватбата е особено важен елемент в обряда, поради строгата ѝ обвързаност с конкретни моменти. Обредните песни се изпълняват само от жени и придружават по-важните етапи на обряда. Функционално тези песни имат „протоколен“ характер (по дефиницията на Н. Кауфман за „протоколните“ песни в традиционната сватба; вж. Кауфман 1976: 14-20). Това, което се откроява като типично за „протоколните“ песни по отношение на текстовото им съдържание, е наличието на устойчиви словесни модели, в които се сменят само конкретните маркери на ситуацията.

В сватбения песенен репертоар, особено в онзи му дял, който е свързан с конкретни обредни моменти, се открояват някои устойчиви текстове, чиято вариантност ще е обект на наблюдение. Такова начало на текст е „Роса роси Ворбанушка земя²“ изпълняван в Голо Бърдо в различни обредни моменти: при ходене за дърва, *на засевок*, *на житото*³, при вземане на музикантите, при вземане на байрака, когато се *оди по невеста* (взема се невестата), когато се прави *кумството* и др., както и за роднините на младоженците – чичовци, вуйчовци, сватове и пр., като това рефлектира в текстовата вариантност:

Роса роса Ворбанушка земя,

² *Ворбанушка земя* (диал.) – в арбанашка земя. „Арбанаси“ е познато название за албанци на Балканите. По въпроса за (само)назоваването на албанците и страната, която обитават, повече вж. у Иванова 2000: 120. За събеседниците ми не е разпознаваемо това тълкуване, т.е. разчленяването „в арбанашка“. За тях това е съществително собствено – название на земя. Затова и е изписано с главна буква.

³ *Засевлок* и *житото* са варианти на предсватбени обичаи в различни села (напр. Требища и Големо Острени).

да ни нароси дорвариве от свабдава...⁴

О роса росит Ворбанушка земя,
що ни нароси житано филияново⁵...⁶

Роса роси Ворбанушка земя,
да ни го нароси лепано невестуле,
що ни идет от многу надалеко...⁷

Роси росит Ворбанушка земя, /2
да ни наросит дайджоине Леонсой⁸ ... (...)
Роси росит Ворбанушка земя
да ни наросит кушерини Леонсой...⁹

Роса роси, да нароси нашиве сватои,
що кя одет, що кя одет, мльогу надалеко.
Да донесет, да донесет лепо невестуле.¹⁰

Този текст се употребява и при правене на *алва* или т. нар. *кумство*¹¹:
Роса роси Ворбанушка земя,
да ни я наросит кумството...¹²

С идентично начало и последващ различен текст откривам песен от гр. Прилеп, публикувана от братята Д. и К. Миладинови (Миладинови 1861: № 550), за която е указано, че е сватбена и се изпълнява „когато извеждат невестата от къщи на двора“:

Роса росит Арбанешка земя,
му нароси нункотому коньот,
му нароси старосвату коня.
Цар Костадин добра коня вя'ат
пот него се земя люлееше,
нат него си дзвезди трепете'а.
Стрекия му ѝе Гюргица девойка:
– Помози бог, Царе Костадине!
– Дай бог добро, Гюргице девойко!

⁴ Аджира Муча, р. 1956 г. в с. Големо Острени, обр. 8 кл., работила в кооператива, 20 години чистачка в училището в с. Големо Острени; с. Големо Острени, 26.08.2010 г., зап. В. Тончева, Цв. Димитрова, С. Петрова.

⁵ Името на момчето.

⁶ Шерка Бала, р. 1941 г. в с. Требища, обр. 4 кл., земеделие; В. Б; с. Требища, 15.07.2012 г., зап. В. Тончева.

⁷ Зоня Муча, с. Големо Острени, 06.08.2012 г., зап. В. Тончева.

⁸ Името на момчето.

⁹ Жени пеят по пътя за „свирките и топаните“ (зурните и тъпаните) на сватба; с. Големо Острени, август 2012 г., зап. В. Тончева.

¹⁰ Емрия Каса, р. 1960 г. в с. Кленье, обр. средно, земеделие; с. Кленье, 18.07.2012 г., зап. В. Тончева.

¹¹ Вечерта на „алвата“ или на „кумството“ е вечерта преди сватбата. Ритуалът с приготвянето на халва през деня и хората вечерта, по време на които се раздава халва на цялото село, е типичен предимно за северната част на областта Голо Бърдо (Големо Острени, Оржаново, Малестрени, Требища и др.). В южните селища (Стеблево, Кленье) вечерта преди сватбата се нарича „погача“ и е свързана с правенето на погача в дома на младоженеца, събиране на роднини, пеене на песни и играене на хора.

¹² Аджира Муча, с. Големо Острени, 26.08.2010 г., зап. В. Тончева.

Си ъ вати за десната ръка,
я върли на коня по зад себе,
я однесе во своите дворой.

Сватбена песен със същия текст от Дебърско („при отиване за невестата“)
публикува и В. Икономов през 1893 г.

Роса росит в арбанашка земя
Назад росо, назад ситна росо!
Кя на росиш китени сватови.
Со сватови верни побратими,
С побратими лудо завършено.
(Икономов 1893: 68, № 143)

Отделен текстов комплекс е свързан с кумството (правенето на *алва* – халва) и с
обредните персонажи – кум (*кумче*) и кума (*кумица*):

О море, кумче грагянче, море,
убаво праи го кумствоно.
Мнозина кя го ядейе, море,
само ка да те карайе.
Кумице, ори лисице, мори,
убаво сей го брашноно.
Убаво сей го брашноно, мори,
да се погоди кумствоно...¹³

О, море, кумче грагянче,
убао праи го кумствоно,
далеку кя го пуцаме,
кя те покарат невеста,
невестата кя те покарат,
детето кя те пофалит.¹⁴

За кумицата:

Ори кумице лисице, мори, убаво сей го брашноно,
убаво сей го брашноно, мори, да изпечиме кумствоно,
да изпечиме кумствоно, мори, далеко кя го пуцаме,
далеко кя го пуцаме, мори, кя покарат невеста.
Ако го покарат невеста, мори, зето кя ни го пофалит.¹⁵

Кумице, мори, лисице,
сей го юбаво, мори, брашното,
да не му нещо найдейе.
Три села кя го ядейе,
тебе лошо кя ми те карайе.¹⁶

¹³ Жени пеят на „алвата/кумството“ (сватба); с. Големо Острени, август 2012 г., зап. В. Тончева (Тончева 2011а: 86, № 5).

¹⁴ Насиба Сулько, р. 1927 г. в с. Лешничани, без обр., земеделие, омъжена в с. Койовци (на 13 години); с. Койовци, 13.07.2012 г., зап. В. Тончева.

¹⁵ Разия Кочи, р. 1927 г. в с. Лешничани, без обр. (ходила на училище 2 седмици, след което баща ѝ платил на учителя да я освободи, за да пасе овцете); с. Лешничани, 13.07.2012 г., зап. В. Тончева.

¹⁶ Арслан Канджа, р. 1957 г. в с. Требища, обр. 8 кл., строителство; с. Требища, 16.07.2012 г., зап. В. Тончева.

Цитираните примери са жизнена част от сватбения ритуал в с. Големо Острени и при тях съществува вариантност на селищно ниво¹⁷. А. Соболев цитира същия текст на сватбена песен и от с. Требища¹⁸:

k`umice, `ori l`isice,
`ubavo sej go br`ašnoto / ž`itoto
za da e `ubavo k`umstoto.
da e `ubavo k`umstoto.
tri s`ela će go j`adet,
da ne mu n`ešto n`ajdeet,
da ne mu n`ešto n`ajdeet,
m`ori, da ne z`obine skoršeeet.
k`umice, `ori, l`isice,
m`ori, `ubavo sej go ž`itoto,
`ubavo sej go ž`itoto,
d`aleko će go p`uštame
da go bend`isat nevestata.¹⁹

što si b`ila p`ipliva, `ori k`umice,
što si b`ila p`ipliva, `ori k`umice,
o što si `aber n`emala, `aj `ori l`isice,
što t`aja gl`ava k`ošmava / k`oštrava,
n``ikogaš ne isč`ešl`ana? Ij `ori l`isice!
So t`ie r`oci `rl`ai
n``ikogaš ne izm`ien`i,
i so t`ie n`okt`i / n`okt`i g`olemi,
n``ikogaš ne is`ečen`i,
k`ako te j`unak d`oržalo?²⁰
(Соболев 2013: 184)

Текстът на песента за „кумица–лисица“ е записан и в с. Джебича (голобърдско село на територията на днешната Република Македония) и се изпълнява също когато се прави *кумството*. Така може да се наблюдава единството на сватбения обреден песенен репертоар в региона:

Кумице, мори лисице,
лепо сеяй го брашното,
да се погоди кумството.
Девойка кя го покарат,
бекярот кя го пофалит...
(Новковски 2006: 127)

Група песни съществуват и при *бричене на зетот* (бръснене на младоженеца):
Бербера зетот бричеше,

¹⁷ Песни с текстове от този тип са разпространени преди всичко в северния дял на областта Голо Бърдо.

¹⁸ Запазен е правописът на автора – на латиница и със съответните ортографски знаци.

¹⁹ Фатима Садику (Рамазаница), около 50 г., с. Требища; песента е цитирана като сватбена (Соболев 2013: 184).

²⁰ Фатима Садику (Рамазаница), около 50 г., с. Требища; сватбена песен, изпълнявана на z`asevlok (Соболев 2013: 184-185).

кума му коса береше.
Своето паре фоляше
се радваше...²¹

Бричи се, зету, бричи се,
убаво зетче д'излезиш,
да не речет – бриче немале,
да не речет – тие не знаеле.²²

Бербер зета бричеше,
Кума му риза доржеше
Сестра му коси береше
Майка му солдзи ронеше.
(Nikolla 2009: 92)

През 1893 г. В. Икономов публикува „сватбарска“ песен от Дебърско с информацията, че се изпълнява при бръснене на младоженеца – „кога го бричат се пее тази песен (и други), около главата на зетя държат кърпа и гледат да не падне косъм на земята, но ги събират, връзват във възел и дават на невестата да ги тури в сандъка си“ (Икономов 1893: 65):

Бербери зета бриче е,
Сестри-му риза държе е,
Сестри му косми бере е.
(Икономов 1893: 66, № 138)

В сбирката на К. Църнушанов съществува вариант на песента и от с. Папрадища, Велешко (Македония):

Бербери зета бричеш.
Скопа му цена сакае.
Некџет зетот бербер да го бричит.
Туку сакат верни побратими.
Дур не земет от тата прошченџе,
Дур не земет от майка прошченџе,
Дур не земет от стрица прошченџе,
Дур не земет от браќа прошченџе.
(Църнушанов 1989: 221, № 458)

За дебърското село Галичник (в съседство с областта Голо Бърдо) М. Арнаудов пише, че под звуците на обредна песен „бербер“ (бръснар), кумџт, „старейќото“ или побратим с живи родители бръснат младоженеца, като две момичета от неговиј род държат под брадата му кърпа, в която присџстващите хвџрлят пари, бонбони, леблебија. Текстџт на песента е: „Некет зето бербер да го бричит, дур да земит от татка (майка, брата, сестра) прощене“ (Арнаудов 1931: 19).

²¹ Айрия Сафетица, р. 1953 г. в с. Кленџе, обр. 8 кл., земеделие; с. Кленџе, 18.07.2012 г., зап. В. Тончева.

²² Емрия Каса, с. Кленџе, 18.07.2012 г., зап. В. Тончева.

Обредна песен е свързана с момента на извеждане на невестата от бащиния ѝ дом и прощаването ѝ със семейството ѝ²³ – началото на текста е „черешна се корни от корен“:

Черешна от корен се корнеше,

Вандета²⁴ от майка се делеше.

– Плачи, бе майко, по Вандета,
плачите цела роднина.

Досега си майка си слушала,
отсега къ слушаш свекорва.

Черешна от корен се корнеше,

Вандета от майка се делеше.

– Плачите бе, братя, по Вандета,
плачите цела роднина.

Досега си братя си слушала,
отсега къ слушаш девера.²⁵

Черешна йот корен корнеше,

девойка от майка делеше.

Дели се, дели се от майка,
како ягнено от овцана.²⁶

Черешна се корни от корен, леле,
девойка се делит от майка.

Девойка се делит от майка, леле,
от майкини си пазуви.

От майкини си пазуви, леле,
от таткови си жалъои.²⁷

Черешна от корен се корнеше

Мома от мама се делеше,

Прощавай,
мамо прощавай

Прощавайте
мили роднини

Досега си мама слушнала,

От сега ке слуша свекърва,

Девери, золви и йоторви.

(Nikolla 2009: 97)

В началото на 30-те години на ХХ в. М. Арнаудов цитира този текст, записан в Дебърско:

Черешна се от корен корнеше,

Девойка се от рода делеше,

И от рода, и от мили татка,

²³ В недалечното минало невестата е качвана на кон и отвеждана в новия си дом, младоженецът не е присъствал (Насиба Сулько, с. Койовци, 13.07.2012 г., зап. В. Тончева).

²⁴ Името на момичето.

²⁵ Документален запис от вземане на невеста от с. Големо Острени, сватба в с. Малестрени; с. Големо Острени, 26.08.2010 г., зап. В. Тончева (Тончева 2011а: 85–86, № 4).

²⁶ Емрия Каса, с. Кленье, 18.07.2012 г., зап. В. Тончева.

²⁷ Найфия Канджа, р. 1939 г. в с. Требища, обр. 4 кл., земеделие; с. Требища, 16.07.2012 г., зап. В. Тончева.

И от татка, и от мила майка,
И от братя, и от мили сестри.
(Арнаудов 1931: 20).

Текстът за сбогуването на невестата с дома и родителите ѝ е сходен с познатата на цялата българска етническа територия песен „Ела се вие, превива“ – вж. НПОЗБ 1994: 360, № 714:

M. M. ♩ = 100

Е - ла се ви - ва, пре - ви - ва,
мо - ма се с'май - ка про - ща - ва,

The musical score is written on two staves in treble clef. The tempo is marked 'M. M.' with a quarter note equal to 100. The first staff contains the melody for the first line of lyrics, featuring a triplet of eighth notes. The second staff continues the melody, including a 'rit.' (ritardando) section and an 'a tempo' section. The lyrics are written below the notes.

Цитираната песен (в конкретния случай двугласна) в музикално отношение се доближава до голобърдската „Черешна от корен се корнеше“:²⁸

M. M. ♩ = 104

Пла - чи, бе май - ко, по Ван - де - та
пла - чи - те це - ла род - ни - на

The musical score is written on two staves in treble clef. The tempo is marked 'M. M.' with a quarter note equal to 104. The key signature has one flat. The first staff contains the melody for the first line of lyrics, with a first ending bracket over the final two notes. The second staff continues the melody, also with a first ending bracket. The lyrics are written below the notes.

Текстът, записан в Охрид, музикално се отличава от голобърдския (Македонски музички фолклор 1953: 129-130). Публикуваната версия в Република Македония, част от репертоара на Любица Радулашка, е еднаква с българския и с голобърдския тип (Македонске народне песме 1978а: 22):

²⁸ Песента е публикувана под № 4 у Тончева 2011а: 85–86.

М. М. ♩ = 48

Че - ре - ша се од ко - рен кор - не - ше,
мо - ма се од мај - ка де - ле - ше,

В Голо Бърдо съществуват и други образци, свързани с „деленето“ на невестата от рода ѝ:

Коде го троти²⁹ бабо ти, ори Емрийо³⁰,
викат и плачит по тебе, севдо големо,
кой кя го праит кафето, душо големо.
(Коде троти бабо ти, майка ти, братя и пр.)³¹

Тебе не ти се верваше, ори невесто³²,
оти ке се делиш от майка, ори невесто,
оти ке се делиш от бабай ти, ори невесто,
оти ке се делиш от брат ти, ори невесто,
во друга кукия кя идеш, ори невесто,
кай друга майке ке живиш, ори невесто,
ду две майки други ке наиш, ори невесто,
майката Саймирова³³, твоята ке я остаиш.³⁴

Текст от Дебърско, публикуван от В. Икономов през 1893 г. с означението „пее се при извеждане на невестата (от моми)“, е сходен с посочения голобърдски текст. Той може да се сравни и с образците, изпълнявани пред вратата след „затварянето“ на младоженеца при невестата:

Плачи моме да би онемело,
Татко-ти плачет за тебе,
Како плачет майкати за тебе,
Како плачет бракяти за тебе,
Другачки верни, не верни!
Да беше ме татко жалило,
Не би ме мене давало.
(Икономов 1893: 69, № 174)

Съвсем същия текст публикува и М. Арнаудов през 1931 г. като пример за песни от Дебърско, изпълнявани при извеждане на невестата (Арнаудов 1931: 21).

²⁹ Остави.

³⁰ Името на невестата.

³¹ Емрия Каса, с. Кленье, 17–18.07.2012 г., зап. В. Тончева.

³² Името на невестата.

³³ Името на момчето.

³⁴ Фития Толя, мах. На камен, 15.07.2012 г., зап. В. Тончева.

В различни селища в Голо Бърдо се наблюдават близки или еднакви варианти при посрещането на невестата в дома на младоженеца:

Добре ми идет невеста, мори, со добра нога в кукаява.
Аку си арна невеста, мори, арните люди кя наиш.
Аку си люта невеста, мори, ище по-люти кя наиш.³⁵

Добре ни дошла, невеста ле,
со добра нога в кукаява.
Да ти се живи братяна, ори невесто.³⁶

Добре ни дошла невеста
со добра нога в кукаява.
Лична ни стала до века, ори невесто,
да си лепа мльогу дур да си жива,
че ни я оличи кукаява.
Лична ни стала, ори невесто,
що ни го оличи зетчево.
Да са ти се живи братяна, ори невеста.³⁷

Добре си дойде невесто,
со добра нога
во селоно.
(Nikolla 2009: 97–98)

Добре си дойде невесто,
со добра нога
во кука
Поклони се, пострами се
ай наша невесто
Кой те измома,
кой те премома
Во Ворбница кой те дойсе.
(Nikolla 2009: 97–98)

zdr`ava n`i došla so `arna n`oga f`k`učava!
`ako e `arna nev`estata, `arna će b`idit svek`orata.
`air ti činel b`abaj ti, što te g`olema p`orastil.
n`i z`aradva l``udive, i n`i go z`aradva z`etčeto.
Što ni go z`aradva, s`evdo g`olema!
zdr`ava n`i došla, `ori n`evesto...³⁸

М. Арнаудов също публикува подобен текст при влизане на невестата в момковите двори:

Добре ни дошла, невесто,
С добра нога в кукаява!

³⁵ Разия Кочи, с. Лешничани, 13.07.2012 г., зап. В. Тончева.

³⁶ Емрия Каса, с. Кленье, 18.07.2012 г., зап. В. Тончева.

³⁷ Емрия Каса, с. Кленье, 18.07.2012 г., зап. В. Тончева.

³⁸ Фатима Садику (Рамазаница), около 50 г., с. Требица; сватбена песен, която се изпълнява при въвеждането на невестата в новия ѝ дом (Соболев 2013: 185).

Добор ми ризик имала,
С берикет и убавина!
(Арнаудов 1931: 25)

Текстът на песен от същия ритуален момент е свързан и със слизането на невестата от коня:

(...) Айде слезни, ор невесто, от борзаго коня.
Я не слага вит йонага от борзаго коня.
Си ни казал тежко злато, не си ми го дало.³⁹

В съседните села от Стружко (Република Македония) – Ябланица, Боровец и Лабуница текстът на песента при влизането на невестата в двора на новия ѝ дом е следният:

Слези, моме, слези, душо, од на брза коня.
Ниту слегва, ниту слегва, ни в куки ви влегва (...)
(Домазетов 1987: 344)

Песни със същия начален стих съществуват и в Югозападна България (Пиринския край) – „Спадни, Маро, од враната коня“ от с. Градево, Благоевградско (НПЮЗБ 1967: 463, № 817); „Слегни, моме, од враната коня“ от мах. Бирова, с. Градево, Благоевградско (НПЮЗБ 1967: 463, № 818), а също и в Самоковско – „Слезни, Маро, од враната коня“ от с. Калково (Стоин 1975: 240, № 445); „Слазай, Маро, слазай мила снао“ от с. Гуцал (Стоин 1975: 241, № 446); „Слезни, Маро, йот враната коня“ от с. Доспей (Стоин 1975: 241, № 447). В нито една от цитираните песни не се регистрира интонационна връзка с голобърдската песен, записана в с. Стеблево – тя е ярко специфична и възпроизвежда метроритмичното последование 5/4-5/4-7/4, чието разпространение е тясно локално и преобладаващо в южния дял на областта Голо Бърдо.

Важен корпус от песни са изпълняваните при „затварянето“ на младоженеца и невестата за брачното свождане, като при тях началото е „Запали китка борина“:

Запали киска борина, ори девойко,
кя ти влезит детево в темнина, ори девойко,
кя ти го стопнит бинишон⁴⁰, ори девойко
Бинишон со се дулакон, ори девойко.

Запали киска борина, ори невесто,
да не ти влезна в темнина, ори невесто,
да не ти стопа герданот, ори невесто,
да не ти мена челите, ори невесто,
да не изтура моите, ори невесто.⁴¹

Затвори киска от борина, ори невесто,
що ни го зеде детено, ори невесто,
що ни затвори врата, ори невесто,

³⁹ Виолета Муратова, гр. Тирана, 04.04.2008 г., зап. В. Тончева, К. Рангочев (Тончева 2009: 153, № 27).

⁴⁰ Биниш, дулак, дувак – покривалото (булото) на невестата

⁴¹ Мирветка Агуши, с. Стеблево, 19.07.2012 г., зап. В. Тончева.

сме го растиле големо, ти да ни го земаш...⁴²

Такава песен публикува и К. Шапкарев:

Петлите пеят на греди:
отвори, Недо, да влезе;
запали свеќа борина,
да не ти влезе в темница,
да не ти скорша герданот,
да не ти стопна челите!
(Шапкарев 1972: 590, № 985)

Текст се открива и в СбНУ, кн. 13 (1894) от Самоков и кн. 22-23 (1906 – 1907) от
Враца:

Запали кѝтка борина,
Като ле, душо ле!
Да ти не влезем ф темнина,
Да не ти строшим гѝргефо.
– Лудо ме, младо ле!
Ако ми строшиш гѝргефо,
Ти кѝеш по-убаф да купиш.
– Запали кѝтка борина,
Да не ти строшим гѝрдано.
– Ако го строшиш, строши го,
Ти кѝеш по-убаф да купиш.
(СбНУ 1894: 16)⁴³

– „Запали китка борина,
Доне мома, Доне,
Да не ти влезна ф’темнина,
Доне мома, Доне,
Да не ти строша гѝргѝефе,
Доне мома, Доне.“
– „Ако ми строшиш гѝргѝефе,
Гиди лудо младо,
Язе си имам либе дулгерче,
Гиди лудо младо,
Та ке ми гѝргѝеф направи
Гиди лудо младо.“
– „Запали китка борина,
Доне мома, Доне,
Да не ти влезна ф’темнина,
Доне мома, Доне,
Да не ти згаза чехлите,
Доне мома, Доне.“
– „Ако ми згазиш чехлите,
Гиди лудо младо,
Язе си имам либе папуджийче,
Гиди лудо младо,

⁴² Насиба Сулько, с. Койовци, 13.07.2012 г., зап. В Тончева.

⁴³ Песента е изпълнена от баба Ена Арнаутска.

Та ке ми чехли направи
Гиди лудо младо.“
(СБНУ 1906 – 1907: 129, № 31)

Такива песенни текстове се изпълняват и в Югозападна България и Самоковско: „Запали борина, Ките“ от с. Обидим, Разложко (НПЮзБ 1967: 344, № 582); „Янте ле, запали китка“ (НПЮзБ 1967: 344–345, № 583), „Запали, Кито, борина“ от с. Бачево, Разложко (НПЮзБ 1967: 345, № 584); „Запали, Кито, борина“ от гр. Банско (НПЮзБ 1967: 345-346, № 585); „Запали кита борина, Ханте“ от мах. Кацарска, с. Градево, Благоевградско (НПЮзБ 1967: 346, № 586); „Запали, Кито, борина“ от с. Балдево, Гоцеделчевско, (НПЮзБ 1967: 346, № 587); „Запали, Доне, борина“ от с. Струмско Благоевградско (НПЮзБ 1967: 343, № 581); „Запали, Доне, борина“ от с. Падеж, Благоевградско (НПЮзБ 1994: 242, № 470); „Запали, Доне ле, борина“ от с. Джигурово, Санданско (НПЮзБ 1994: 703, № 1366); „Запали, Доне, борина“ от Благоевград (Църнушанов 1989: 126–127, № 230); „Запали, Къито, борина“ от гр. Банско (Църнушанов 1989: 184, № 368); Запали, Доне, борина от Горни Окол, Самоковско (Стоин 1975: 124, № 218) и др.

Определен тип песни, изпълнявани при „затваряне“ на невестата и младоженеца за брачното свождане, са свързани с мотива „невестата е взела момчето от родителите му и те плачат за него“:

Що ни го зеде пилено, мори,
що ни го зеде пилено, мори,
ка го остаи за врата,
майка ти плачит зад врата...

Да пуци ни го пилено, ори девойко
Майка ти плачи зад врата, оре карафилъ,
Со све бабой ти заено, оре карафилъ,
Ке я троти майка ти, оре карафилъ,
Тая ти била по-мила, оре карафилъ,
Како я троти майка ти, оре карафилъ,
Ке го троти бабой ти, ке а троти сестра ти...⁴⁴

С подобен текст е песен от с. Джебича (голобърдско село на територията на Република Македония), която обаче се изпълнява сутринта след брачното свождане – с нея жените будят зетя и невестата:

Невесто, мори невесто,
ай пуци ни го либето,
майка му плачит по него,
не беше уч'на без него...
(Новковски 2006: 128)

В съседните села в Стружко текстът на песен, изпълнявана в същия обреден контекст (при „затваряне“ на младоженеца и невестата), е с обърнат фокус – насочена е към младоженеца, който не „пуска“ невестата:

Фатил сокол еребица,

⁴⁴ Зоня Муча, с. Големо Острени, 25.08.2010 г., зап. В. Тончева, Цв. Димитрова, С. Петрова.

дръж я, синко, не пуца я.
Дръж я, синко, не пуца я,
таа ти ѝе за до века.
Таа ти ѝе за до века,
а не ти ѝе з' една вечер.
(Домазетов 1987: 347–348)

Сред образците, изпълнявани в Голо Бърдо при „затварянето“ на младоженците, присъства и устойчивото словосъчетание „огреяла/угреяла месечина“.

Месечина угреяла в наши двори
угреяла месечина в наши двори.
или
Угреяла месечина во нашиве двори
Ў се фали мила майка – На двор не излази.⁴⁵

Новковски цитира сходен текст на песен от с. Джебича (Република Македонија) на „свакјата“ – погачата. Водещият хорото поставя погачата на главата си, играят и пеят песента:

Огреала месечина на врв планина,
не ми била месечина од врв планина,
туку ми била чесна сваќа од бела пченица.
(Новковски 2006: 127)

Подобен текст е публикуван и от В. Икономов, предназначен за същия момент – хорото със „свакјата“ (записан в с. Лазарополе, Република Македонија):

Огреяла месечина, по чесна търпенза, по чесна трапеза!
Огреала месечина куму на колено, куму на колено.
Не ми била месечина по чесна търпенза, по чесна търпенза.
Ток ми била чесна сваќа от бела пченица, от бела пченица.
От колено на колено, куму на колено,
Од рочица на рочица, куму во рочица.
Отпушчаше до пушчаше сваќа Петревица (името на майката от невестата).
Ал немаше свак мори, една чкорка дървце, една чкорка дървце.
Ал немаше свак мори, една скрупца солца, една скрупца солца.
Шо ни пушчи свак мори, сваќа не печена, сваќа не печена,
Шо ни пушчи свак мори, сваќа не солена, сваќа не солена.
(Икономов 1893: 79–80)

Като песен, изпълнявана при правенето на „свакјата“ в Дебърско, я публикува и М. Арнаудов:

Огреяла месечина по чесна търпенза,
Огреяла месечина куму на колено,
Не ми била месечина по чесна търпенза,
Ток ми била чесна сваќа от бела пченица...
(Арнаудов 1931: 15)

⁴⁵ Байрам Бузиов, с. Стеблево, 17.06.2007 г., зап. В. Тончева (Тончева 2009: 157, № 33).

Църнушанов също записва текст на сватбена песен от с. Галичник, Република Македония:

Огреяла месечина на чесна търпенза.
Не ми било месечина по чесна търпенза,
Ток ми била чесна свака от бела пченица...
(Църнушанов 1989: 218, № 447)

* * *

Песенните образци за времето на сватбената трапеза или след нея (хороводни) се изпълняват в доста широк ареал. В този репертоар навлизат и образци от съседни региони, както и от по-късен времеви пласт – с по-висока степен на популярност и научени чрез мобилността на мъжете-гурбетчии. Тук попада градско-селският тип песенност, характерна за територията на Югозападна България, и особено на днешната Република Македония, от втората половина на XIX в. и първата половина на XX в.

През 1850 г. К. Шапкарев публикува като трапезна сватбена песен т. нар. „Поповска песен“ от Охрид (Шапкарев 1968: 132). Песента е публикувана и от д-р М. Филипович през 1940 г., записана от голобърдци, живеещи в Скопие (Филиповић 1940: 70). И Шапкарев, и Филипович обнародват само словесен текст. С ноти песента се появява през 1891 г., и то отново от Охрид (Народни песни с мелодии от Охрид, нотирани Т. Нетков и Г. Лъжев) (СБНУ 1891: 7). Предвид единството на региона, вероятно така е звучала песента и в Голо Бърдо, тъй като днес мелодията ѝ е забравена:

Moderato

Да ре-чи - ме пър - во: Първ ѝе Гос-пот на не-бо,
не-му му се мо-ли-ме и му се по - клон-ва-ме, и не - го го сла-ви-ме,

* * *

Сред хороводните песни, звучащи на и след трапезата е „Девойче бело и цървено“, изпълнявана в почти всички селища на Голо Бърдо с минимална вариантност както в текстово, така и в музикално отношение⁴⁶:

♩ = 80

Де - вой - че бе - лой цър - ве - но, ле - ле, ка - ко на
филь - джан пи - са - но.

⁴⁶ Байрам Бузиов, гр. Дурьс, 03.04.2008 г., зап. В. Тончева (Тончева 2009: 147, № 17).

Една от най-ранните публикации на песента е от 1893 г. от гр. Прилеп, в СБНУ, кн. 9, записал и нотирал Т. Гавазов (СБНУ 1893: 91). Близка е до изпълняваната в Голо Бърдо.

Де - вой - че бе - ло, цър - ве - но,
Шчо ти йе бе - ло гър - ло - то,

„Девойче бело цървено“ откриваме и у К. Църнушанов – вариантът е от Дебър и също е много близък до голобърдския (Църнушанов 1989: 95, № 151a).

M. M. ♩ = 80

Де - вой - че бе - ло, цър - ве - но,
що ти е бе - ло гър - ло - то,

Прави впечатление, че този образец съществува и е разпространен в една стабилна версия. Това е свързано с неговото условно по-късно датиране и с влиянието на градски интонации. Други примери от Югозападна България са: „Що ти беляе гърлото“ от с. Марикостиново, Петричко (Църнушанов 1989: 71, № 97); „Девойче бяло, цървено“ от с. Яворница, Петричко (НПЮЗБ 1967: 288, № 478); „Момиче бело, чървено“ от с. Кресна⁴⁷, Санданско (НПЮЗБ 1967: 289, № 479); „Филджана пълен с ракия“ от с. Падеж, Благоевградско (НПЮЗБ 1994: 492, № 954) и др.

Публикацията на Й. Чешмеджиев от 1926 г. – „Девойче, море девойче“ (Чешмеджиев 1926: 17, № 16), представлява обработка за тригласен хор със средствата на западноевропейската хармония. Нотирана е в 5/8 и е поставена в мажор:

⁴⁷Днес град.

Moderato

Де - вой - че, мо - ре, де - вой - че,
шчо ти е бе - ло гър - ло - то,

Присъствието на песента в подобна сбирка е показателно за широката ѝ популярност. Нейни варианти се откриват и в редица сръбски и други песенни сбирки (Торђевић 1928: №№ 114, 265, 328; Јанковић 1948: № 50; Васиљевић 1953: № 2; Kuba 1928: № 17).

* * *

Сватбена песен, изпълнявана на трапеза или на хоро, е „Вино пия, коня явам, коня аджамия“:

Ай вино пие леле, вино пие, вино ем ракия, леле леле, вино ем ракия,
ой на ракия, бре, на ракия, много мераклия, леле леле, много мераклия,
ой коня ява, леле, коня ява, коня аджамия, леле леле, коня аджамия.
Ай я го носа на момини порти, леле леле, на момини порти,
момините порти, момините порти, бейе затворени, бейе затворени,
ой бейа затворени, много преключени, леле леле, много преклучени.⁴⁸

Цитирана е като типична хороводна песен в традиционната сватба и на територията на Република Македония с близък словесен текст:

Море вино пиям, вино пиям, вино ем ракия, леле леле, вино ем ракия.
Море коня явам, коня явам, коня аджамия, леле леле, коня аджамия.
Море аз го терам, аз го терам, по пати да оди, леле леле, по пати да оди.
Море оно кршка, оно кршка, под пати, над пати, леле леле, под пати, над пати.
Море одведе ме, одведе ме, во момино дворье, леле леле, во момино дворье.
море пусто порте, пусто порте, беше затворено, леле леле, беше затворено.
(Жежелъ-Каличанин 2008: 179)

Текстови варианти на тази песен са публикувани от: Ст. Веркович – от Серско (Веркович 1860: 40); в СБНУ, кн. 12, от Прилеп и Прилепско, зап. Ал. Конев (СБНУ 1895: 119); в СБНУ, кн. 16-17 от Лом, записал Я. П. Дживелеков в раздел „Песни из личния живот“ (СБНУ 1900: 86); от П. Славейков с бележка, че текстът е от ръкописната сбирка на П. Р. Славейков (Славейков 1941: № 57).

Песента присъства с нотен текст в македонски и български сбирки: „Конче явам, мамо“ от Титов Велес (Македонски музички фолклор 1953: 25–26, № 27); „Конче яхъм, мамо“ от с. Обидим, Разложко (НПЮзБ 1967: 275–276, № 452); „Конче карам, мамо“ от

⁴⁸ Байрам Бузиов, гр. Дурьс, 03.04.2008 г., зап. В. Тончева (Тончева 2009: 154–155, № 29).

с. Градево, Благоевградско (НПОЗБ 1967: 276, № 453); „Конче яхам, мамо“ от с. Плевня, Драмско (НПОЗБ 1967: 277–278, № 454); „Конче яхам, мамо“ от с. Калапот, Драмско (НПОЗБ 1994: 729–730, № 1427). Този образец е част от репертоара на македонски и български певци или формации – например Васка Илиева, Стоян Джелъов, Чалгия саунд систем и др. Почти всички цитирани варианти са с диатоничен звукоред и в равноделен метрум за разлика от голобърдския вариант, който е с хроматичен звукоред и в размер 7/8.

* * *

Сватбена хороводна песен с текстови и музикални варианти на изток от областта Голо Бърдо (а също и на североизток и югоизток) е „Пукнала майка, треснала“:

Музикална нотация за песента „Пукнала майка, треснала“. Темпото е означено като $\text{quarter note} = 40$. Мелодията е записана в 7/8 такт. Текстът под нотата е: Пу - къ - на - ла май - ка, трес - на - ла, ле - ле, за - що ме ро - ди, мо - ри, у - ба - ва.

Пукнала майка, треснала, леле,
защо ме роди, мори, убава.
Пукнала майка, треснала, леле,
защо ме роди, мори, убава,
не мога да ода в чаршия.
Не мога да ода в чаршия, леле,
од оне пусти, мори, бекяри.
Сва нок на клюбот седеје
люта ракия, мори, пийе /2
нищо за мезе немаје, леле,
мене за мезе, мори, барайе.⁴⁹

Същият текст публикува през 1997 г. М. Харизанова, записан от Икрам Шефки Толя, живеещ в гр. Тирана, с информацията, че песента се пее в селата Големо Острени, Мало Острени, Тучепи, Требищан (Требища) (вж. Харизанова 1997: 64).

Авторката от Република Македония Т. Жежел-Каличанин цитира песента от с. Лабуница, Стружко, като пример за „кралски службарски, песни на сватбена трапеза“:

Пукнала, майче, треснала,
защо ме малой омажи,
од двонайсе години;
Мажачка, пуста црначка
од свекър и од свекрва,
од золба и од айтрва,
од мужа и од девера....

⁴⁹ Байрам Бузиов; гр. Дуръс, 03.04.2008 г., зап. В. Тончева (Тончева 2009: 155, № 30).

(Жежелъ-Каличанин 2008: 181)

Доста по-близък до голобърския е публикуваният през 1931 г. от М. А. Селищев вариант в неговото изследване на славянското население в Албания:

Да тресниш, майко, да пукниш,
Зашто ме роди калешо,
Не мож да ида на вода
От тийе пусти бећари (бек'ари)
На кланца вода студена
Люда ракия пийее...
От мене мезе сакае
От моите бели грандушки.
(Селищев 1931: 315)

Сред гораните в албанския дял на областта Гора се пее същата песен (записана в с. Шищавец, обл. Кукъс), която текстово и музикално се различава от голобърдската:

Пук - на - ла, ми - ла май - ке, църк - на - ла, църк - на - ла,
та що ме ро - ди, май - ко, при - ста - ла, ка - ле -
ша

Пукнала, мила майке, църкнала, църкнала,
та що ме роди, майко, пристала, калеша⁵⁰.
Та що ме роди калеша, калеша,
на врата, майко, не мож д'илезем, да полям.
На врата, майко, не мож да полям,
от тия пусти, майко, бекяри, айгари.
Права ми става сакаха, сакаха,
шаке ми паре, майко, даваха, даваха.
Права им става не давам, не давам,
шаке им паре, майко, не сакам, не сакам.
Бело ми лице, майко, сакаха, сакаха,
алтън ми паре, майко, даваха, даваха.
Бело им лице, майко, не давам, не давам,
алтън им паре, майко, не сакам, не сакам.⁵¹

⁵⁰ Смугла, черноока, чернокоса

⁵¹ Лия Драга, р. 1943 г. в с. Шищавец, обр. основно, земеделие; с. Шищавец, 5 май 2012 г., зап. В. Тончева (Тончева 2012: 274, № 24).

Песента се пее в широк ареал: от Костурско – „Да пукниш, мори майко, да тресниш“ (само словесен текст) (Църнушанов 1989: 113, № 196); от с. Криводол, Ломско, запис на В. Стоин – „Пукнала майка, треснала“ (Стоин 1928: 583, № 2229); от с. Зборско, Воденско⁵² (Егейска Македония, Северна Гърция) – „Пукнала мамо, треснала“ (Македонски народни песни от Воденско 1989: 204, № 282); от Прилеп, Македония – „Пукнала, мори майко, треснала“ (Църнушанов 1989: 113, № 195). Последният посочен пример е с хроматичен звукоред, в 7/8 (втори вид), и се доближава до голобърдския вариант:

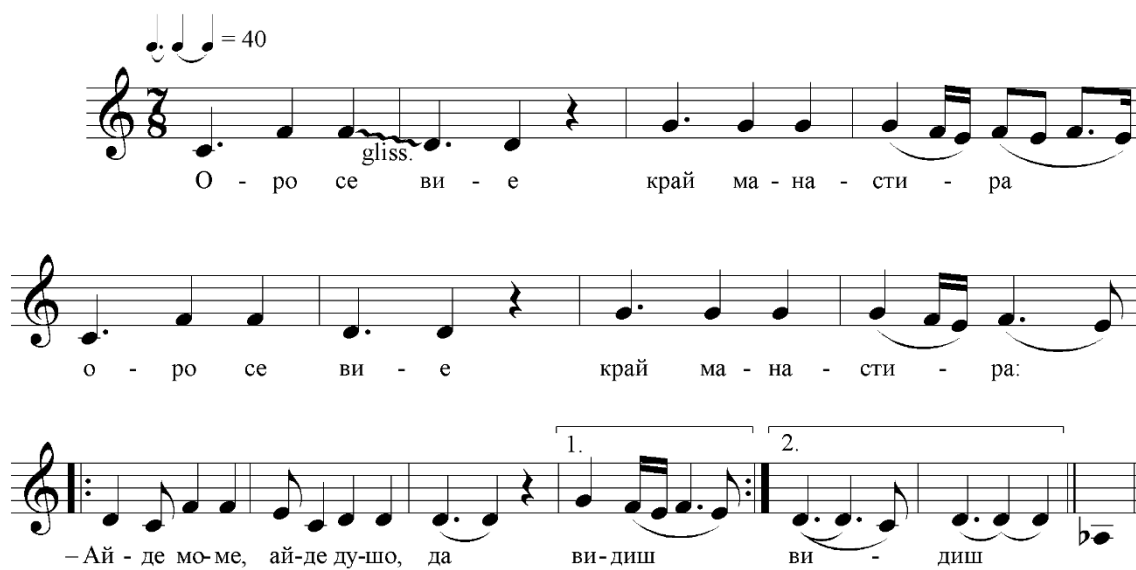
М. М. ♩ = 280

Пук - на - ла, май - ко мо - ри, трес - на - ла,
зош - чо ме ро - ди тол - ку у - ба - ва?

* * *

„Оро се вие край манастира“ е още една хороводна песен, изпълнявана в сватбен контекст в Голо Бърдо:

О - ро се ви - е край ма - на - сти - ра:
о - ро се ви - е край ма - на - сти - ра:
- Ай - де мо - ме, ай - де ду - шо, да ви - диш ви - диш

Оро се вие край манастира: /2
– Айде моме, айде душо, да видиш /2
първоно оро от девойкине, /2“
да идеш, ори моме, да видиш. /2
В неделя кя ида, свите кя и вида. /2
Да иде първа севда, да иде, /2

⁵² Името на Воден днес е Едеса.

да иде, оре лудо, да вида.⁵³

Записът на песента съществуват от Кавадарци, Македония – „Оро се вие край манастира“ (Хаџи-Манов 1964: 11):

Брзо

О - ро се ви - е край ма - нас - ти - ра, да и - дам,
Га - но мо - ме, да ви - дам, да ви - дам.

и от Самоков – „Хоро се вие край манастира“ (Стоин 1975: 504, № 997).

М. М. $\text{♩} = 320$

Хо - ро се ви - е край ма - на - сти - ра,
да и - дем, Га - но ма - ри, да ви - дим,
да и - дем, ду - шо ми - ла, да чу - ем,

Песента съдържа своеобразен вътрешен „скелет“, който се развива в образци, разпространени в широк ареал, включващ и областта Голо Бърдо.

* * *

В заключение, изложените варианти на сватбени песни на общността от Голо Бърдо потвърждават естественото трансгранично „продължение“ на областта на изток. Музикалнодиалектното единство при строго обредните песни е по-видимо в географски най-близките области – Дебърско, Стружко, донякъде в централни и южни региони в днешната Република Македония, докато при песните от градско-селски тип, изпълнявани на трапеза и на хоро, разпространението обхваща както Република Македония, така и Югозападна България (Пиринския край), дори и единични случаи от Северна Гърция (Драмско, Воденско), Средна Западна България (Самоковско) и Северозападна България (Берковско, Ломско).

Въпреки че поставянето на границата изкуствено отделя областта от естествената ѝ географска и диалектна принадлежност, музикалната свързаност на фолклора от Голо Бърдо с източно разположените територии е налице. Както преди 1912–1913 г., така и за

⁵³ Байрам Бузиов, Сузана Бузиова, гр. Дуръс, 03.04.2008 г., зап. В. Тончева (Тончева 2009: 151, № 23).

известен период след това, до началото на Втората световна война (1939), регионът функционира като единно културно и икономическо пространство. Затова Голо Бърдо е в най-тясна близост по отношение на съществуващите варианти на местните песни с дебърско-охридско-стружкия регион.

Общността, която все още обитава областта Голо Бърдо, е живяла, живее и до днес изолирано. В този смисъл съседите-албанци, населяващи западно разположените албански села, остават чужди на голобърдци и на традиционната им култура и музика. В източна посока връзките са езикови и културни, общуването е било значително по-интензивно. Традиционната песен е един от възможните начини за очертаване на междинната позиция на Голо Бърдо спрямо „източните“ им съседи и „западната“ Албания, чиито граждани са.

ЛИТЕРАТУРА:

- Арнаулов 1931: Арнаулов, М. Българските сватбени обреди. Етнологички и фолклорни студии. Ч. 1 (Преглед на обичаите у народа). – В: Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Историко-филологически факултет, кн. XXVII (3), 1-148.
- Василевић 1953: Василевић, М. А. Југословенски музички фолклор, књ. II. Београд.
- Веркович 1860: Веркович, С. Народне песме македонски бугара. Књига прва: Женске песме. Београд.
- Домазетов 1987: Домазетов, П. Свадбата, свадбените обичаи и песните кај македонците муслимани од населбите на струшка општина: Јабланица, Боровец, Лабуниште и Октиси. – В: Историја, фолклор и етнологија на исламизираниите македонци. Скопје, 337-349.
- Ђорђевић 1928: Ђорђевић, Вл. Р. Српске народне мелодије (Јужна Србија). Скопље.
- Елдџров 2000: Елдџров, С. Българите в Албания 1913-1939. Изследване и документи. София.
- Жежел-Каличанин 2008: Жежел-Каличанин, Т. Македонски свадбени обичаи и песни. Скопје.
- Икономов 1893: Икономов, В. Сборник от старонародни песни и обичаи в Дебърско и Кичевско — Зап. Македония. София.
- Јанковић 1948: Јанковић, Љ. и Д. Народне игре, књ. IV, Београд.
- Кауфман 1976: Кауфман, Н. Българската сватбена песен. София.
- Македонске народне песме 1978а: Македонске народне песме, приредио Иво Ценерић, част 1. Кнјажеvac – Yugoslavia.
- Македонске народне песме 1978б: Македонске народне песме, приредио Иво Ценерић, част 2. Кнјажеvac – Yugoslavia.
- Македонски музички фолклор 1953: Македонски музички фолклор, Песни I, уредио Живко Фирфов. Скопје.
- Македонски народни песни от Воденско 1989: Македонски народни песни от Воденско, сост. Трпко Бицевски. Скопје, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Македонски народно творештво, Народни песни, Книга 8.
- Миладинови 1861: Миладинови, Д. и К. Български народни песни. Загреб.
- Миланов 2001: Миланов, Е. Българите от Голо Бърдо и Гора. – В: Алманах на дружество „Огнище“ – културно-просветно дружество: Българите в Албания и Косово. Т. 1. София, 17-26.

- Новковски 2006: Новковски, М. Цепишта. – В: Голо Брдо. Живот на граница. Скопје, Македонско етнологско друштво – Скопје, Институт за етнологија и антропологија, 115-133.
- НПЮЗБ 1967: Народни песни от Югозападна Българија – Пирински край, съст. Н. Кауфман, Т. Тодоров. Т. 1. София.
- НПЮЗБ 1994: Народни песни от Югозападна Българија – Пирински край, съст. Н. Кауфман, И. Манолов. Т. 2. София.
- Русаков 2013: Русаков, А.Ю. Язык. – В: Голо Бордо (Gollobordë) 2013: Голо Бордо (Gollobordë), Албанија. Из материјалов балканској експедицији РАН и СПбГУ 2008-2010 г., под редакцијом А. Н. Соболева и А. А. Новика, *Materialien zum Südosteuropasprachatlas, Band 6, Herausgegeben von Helmut Schaller und Andrej Soboloev*. Санкт-Петербург, München, 217-228.
- СБНУ 1891: Сборник за народни умотворенија, кн. 5. С.
- СБНУ 1893: Сборник за народни умотворенија, кн. 9. С.
- СБНУ 1894: Сборник за народни умотворенија, кн. 11. С.
- СБНУ 1895: Сборник за народни умотворенија, кн. 12. С.
- СБНУ 1900: Сборник за народни умотворенија, кн. 16-17. С.
- СБНУ 1906-1907: Сборник за народни умотворенија, кн. 22-23. С.
- Селищев 1931: Селищев, А. М. Славјанско население во Албанија. София, Издание Македонскогo научногo института.
- Славейков 1941: Славейков, П. Книга на песните. София.
- Соболев 2013: Соболев, А. Н. Фолклорни текстове. – В: Голо Бордо (Gollobordë) 2013: Голо Бордо (Gollobordë), Албанија. Из материјалов балканској експедицији РАН и СПбГУ 2008-2010 г., под редакцијом А. Н. Соболева и А. А. Новика, *Materialien zum Südosteuropasprachatlas, Band 6, Herausgegeben von Helmut Schaller und Andrej Soboloev*. Санкт-Петербург, München, 182-185.
- Стоин 1928: Стоин, В. Народни песни от Тимок до Вита. София.
- Стоин 1975: Стоин, В. Народни песни от Самоков и Самоковско, съст. и ред. Е. Стоин. София.
- Тончева 2009: Тончева, В. Българите от Голо Бърдо. Традиции, музика, идентичност. София.
- Тончева 2011а: Тончева, В. Българите от Голо Бърдо, Албанија. Език, обредност, музика. София.
- Тончева 2011б: Тончева, В. Традиционна обредност и музика от Голо Бърдо – сватба и сунет от с. Големо Острени. – В: Българите от Голо Бърдо, Албанија. Език, обредност, музика. София, 9-64.
- Тончева 2012: Тончева, В. Непознатата Гора. София.
- Филиповић 1940: Филиповић, М. Голо Брдо. Белешке о населјима, пореклу становиштва народном животу и обичајима. Скопје.
- Харизанова 1997: Харизанова, М. Един български говор от Албанија – В: Българите извън Българија. Сборник с материјали от меѓународен симпозиум Бургас – јуни 1997. Велико Търново, 61-64.
- Хаџи-Манов 1964: Хаџи-Манов, В. Соборски народни песни. Скопје.
- Църнушанов 1989: Църнушанов, К. Български народни песни от Македонија. София.

Чешмеджиев 1926: Чешмеджиев, Й. Български македонски песни – оригинални и в народен тон на 2 и 3 гласа за еднороден и смесен хор. София.

Шапкарев 1968: Шапкарев, К. Сборник от български народни умотворения. Т. 1. София.

Шапкарев 1972: Шапкарев, К. Сборник от български народни умотворения, Т. III, (Песни из обществения, семейния и частния живот), под редакцията на Максим Сл. Младенов. София.

Kuba 1928: Kuba, L. Písňě makedonské. Praha.

Nikolla 2009: Nikolla, P. Vërnica. Tirana.